

EGY SZÓRVÁNYKÖZÖSSÉG NYELVI ÉS TÁRSADALMI JELLEMZŐINEK ELEMZÉSE

Tátrai Patrik

tatrai.patrik@csfk.mta.hu

Kontra Miklós (szerk): *A magyar nyelv Horvátországban. Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, Budapest – Eszék, 2016.*

A Kontra Miklós szerkesztésében megjelent könyv *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című sorozat záró (?), 5. kötete, amely teljessé tette a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek nyelvi helyzetének bemutatását, azaz törlesztette „az 1990 előtti magyar nyelvtudomány egyik adósságát, hogy nemigen foglalkozott Trianon nyelvi következményeivel” (19. o). A sorozat többi kötetéhez, valamint a sorozat címébe foglalt 20. századhoz képest a horvátországi kötet jelentősen megkésett. A környező országokban 1996-ban elvégzett vizsgálat Kárpátaljáról 1998-ban, a Vajdaságról 1999-ben, Szlovákiáról 2000-ben, majd – némi lemaradással – Ausztriáról és Szlovéniáról 2012-ben jelent meg. Az erdélyi adatok külön kötetben nem, csak két tanulmányban a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben 2010–11-ben láttak napvilágot. Jelen kötet megkésettiségének fő oka, hogy az 1996-os vizsgálat időpontjában a horvátországi viszonyok miatt (Kelet-Szlavónia és a Drávaszög 1998-ig szerb megszállás alatt volt) a felmérést nem lehetett elvégezni. Ezt a hiányt pótolták most a kötet szerzői, magyarországi és horvátországi nyelvészek, egyetemi hallgatók: Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta és Žagar Szentesi Orsolya. Ahogy azt a kötet szerkesztője is jelzi, az időbeni eltolódás módszertanilag aggályossá teszi a korábbi, a szomszédos országokban felvett vizsgálatokkal való összehasonlítást, ennek ellenére jelen kutatás sok tanulsággal szolgál és betölti hiánypótló szerepét.

A vizsgálat módszere megegyezik az 1996-os vizsgálat módszerével. A különféle nyelvi változókat ötféle feladattal vizsgálták: (1) két azonos jelentésű mondat közül a természetesebbnek ítéltet kell kiválasztani; (2) négyfokú skálán kell megítélni a két felkínált, azonos jelentésű példamondat helyességét; (3) egy adott mondat helyességének megítélése, illetve javaslatok a javítására; (4) ki kellett választani a mondatba illő formát; valamint (5) be kellett írni a hiányzó végződést, szót, vagy foglalkozásnevet. Az 1996-os vizsgálat kérdőívét 2014-ben hét új feladattal egészítették ki, amelyek az (e) változót, egy-egy tipikus horvátországi magyar kifejezőmódot, a külföld-belföld szabályt, egy igerag tájnyelvi változatát, valamint a nákolást vizsgálták. A 2014-es vizsgálat során a horvátországi mintába 116 fő került, míg az egyidejű magyarországi kontrollvizsgálat során 97 baranyai lakost kérdeztek meg. Hasznosnak bizonyult a menekült (azaz a délszláv háború idején rövidebb-hosszabb ideig Magyar-

országokra menekültek) mint változó bevezetése, amely több nyelvi feladat esetében is magyarázó tényező volt a nyelvhasználatra vonatkozóan.

A könyv szerkezete hasonló a korábbi kötetek struktúrájához és követi az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédia szempontjait. Ennek megfelelően a szűken értelmezett nyelvi kérdéseken túl az adott terület történetével, földrajzi, etnikai és demográfiai viszonyaival, a magyar kisebbség gazdasági-társadalmi helyzetével, valamint (kisebbség)politikai kérdésekkel is foglalkozik. A szöveges részeken túl a kötet kiegészül a kérdőív, valamint az egyes kérdésekre adott válaszok bemutatásával, amit kimondottan izgalmas böngészni. Ugyanakkor a cím tükrében kicsit furcsa, hogy a fentebb felsorolt, a nyelvhez csak közvetetten kapcsolódó témakörök adják a szöveges részek $\frac{2}{3}$ -át. Ez a korábbi kötetekben még indokolt volt, hiszen 20 évvel ezelőtt ezen információk kevésbé voltak hozzáférhetők, és egy kötetben való összefoglalásuk igen hasznos volt. Napjainkban azonban ezen információk már nem újszerűek, illetve nagyon lazán kapcsolódnak csak a vizsgált témához, így vagy rövidebben lett volna érdemes a kontextust bemutatni, vagy pedig részletesebben, mint azt egy tanulmánykötet lehetővé teszi. A könyv szerkezetével kapcsolatos további probléma a sok ismétlés. A magyarok elhelyezkedését és településszerkezetét például három fejezet is leírja (1.1, 2.3, 3.1.1).

A kötet a közelmúlt történéseit, és főként a délszláv háborút, a magyar mellett horvát szemszögből is nézi – helyenként elfogultan. A Magyarországon leginkább délszláv háborúként emlegetett fegyveres konfliktust eleinte „délszláv (honvédő) háborúként”, később már a délszláv jelzőt elhagyva említi. A „honvédő háború” kifejezés a magyar közönség számára ismeretlen, éppen ezért érdekesebb lett volna az itthon honos, semlegesebb kifejezést használni. Ehhez hasonlóan szerencsésebb lett volna jelző nélkül használni az „1991-ben brutálisan megszállt Drávaszög” kifejezést (47. o.), vagy pedig ha a szerb reguláris és paramilitáris alakulatok kegyetlenkedései hangsúlyosak, akkor a Vihar hadművelet esetében is meg kellett volna említeni a horvát hadsereg tisztogatási akcióit.

A horvátországi magyar nyelvterület tagolása (3.1.1: tömb – szórvány – tengermellék) felveti a kérdést, ami egyébként a könyv összegzésében is felmerül, hogy egyáltalán létezik-e magyar tömbterület, vagy pedig az egész közösség szórványnak tekinthető. Analitikus szempontból jogos a tagolás, hiszen három eltérő jellemzővel rendelkező egységről van szó, és a tengermellék – ahol elsősorban a Vajdaságból bevándorolt magyarok élnek – már nem is szórvány, hanem inkább diaszpóra. Ugyanakkor a többi kisebbségi közösséggel összevetve a horvátországi tömb is teljes mértékben a szórvány jellemzőivel bír, éppen ezért összességében a magyar közösség egésze szórványnak tekinthető. Ez szorosan összefügg a könyvben többször is hangsúlyozott asszimilációs helyzettel, a magyarok kedvezőtlen demográfiai, társadalmi és gazdasági helyzetével, amely már rövid távon is a közösség létét fenyegeti.

A szórványhelyzet, a demográfiai zsugorodás természetesen közvetlen hatással van a magyar nyelv pozíciójára, használatára is. A 2014-es vizsgálatból jól kirajzolódik, hogy a nyilvános nyelvhasználati színterek beszűkültek, a magyar pozíciója rendkívül aszimmetrikus a horvátokkal összevetve. Bár a nyilvános nyelvhasználati mintázat hasonlít a többi szomszédos országban tapasztaltnak, az arányok elmaradnak a nagyobb közösségektől (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia) és – nem meglepő módon – inkább Szlovéniára és Ausztriára hasonlítanak. Különösen igaz ez a magyar településterület vonzásközpontjaiban, ahol a magyar nyelvet alig használják. Érdekes, hogy bár a magyar nyelv jogi helyzete viszonylag jónak mondható, és nem jellemző a nyelvi elnyomás olyan szélsősége, mint Szlovákiában, mégis, a megfélémlített nyelvhasználat a szomszédos országok közül Horvátországban a legmagasabb: az adatközlők 51%-a említette, hogy élete folyamán szóltak már rá, hogy ne beszéljen magyarul.

A kötet egyik fő üzenete, hogy a horvátországi magyar – hasonlóan a többi külföldi magyar nyelvvaltozathoz – eltér a Magyarországon beszélt magyartól. Ez a kétnyelvűség, a szláv kontakthatás, valamint a már eleve meglévő nyelvjárási különbségek miatt persze egyáltalán

nem meglepő. Az már annál inkább – legalábbis egy egynyelvű magyarországi számára –, hogy bizony a horvátországi magyarok (is) számtalanszor kerültek olyan helyzetbe Magyarországon, amikor a nyelvi különbségek félreértésekhez vezettek. Egyesek *kugli* fagyit kértek, de mondták, hogy csak gombóc van, vagy éppen *plastika* villát kértek műanyag helyett, illetve *szokkot* (gyümölcsle) kértek, amit az eladó nem értett meg (168. o). A különbségek érzékelése néha a valóságosnál nagyobbak tűnik: e sorok írójának meglepő, hogy Magyarországon nem értették a *krumpli*, az *orvosság* vagy éppen az *abrosz* szavakat. A magyarországitól való eltérés mellett az is várható volt, hogy a Horvátországban beszélt magyar nyelv igen hasonló a Vajdaságban és a Muravidéken beszélt magyarhoz. Ugyanakkor számos eltérés is megfigyelhető e délszláv régiók között, amely elsősorban a szórványvidékek (Muravidék, Horvátország) és a Vajdaság között tapasztalható.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című sorozat, azaz a szomszédos országok magyarságának szociolingvisztikai felmérése e kötettel lényegében teljessé vált, a kiadvány teljességgel betölti hiánypótló szerepét. Ugyanakkor a feladatok sorának ezzel nincs vége, hiszen ahogy Kontra Miklós írja a sorozatszerkesztői előszóban: „nem változott a határon túli magyarok emberi jogi és nyelvi emberi jogi helyzete”, illetve napjainkban, azaz „2016-ban sincs semmilyen tudománypolitikai koncepciója a magyaroknak az asszimiláció lassítására, pláne megállítására.” Ez pedig a horvátországi magyarok esetében kulcsfontosságú kérdés.